

KUTATÁSI BESZÁMOLÓ*
KLEBELSBERG KUNO-ÖSZTÖNDÍJ
2022

A kutató neve	
Perczel Olivér	
A kutatás témája	
Megszállás és impériumváltás Erdélyben 1918-1923	
A kutatás helyszíne	
ország, város	Románia: Nagyvárad, Szatmárnémeti, Kolozsvár
intézmény(ek)	Román Nemzeti Levéltár Bihar Megyei Levéltára, Nagyvárad (Serviciul Județean Bihor a Arhivele Naționale) SJBHAN Bihar Megyei Könyvtár, Nagyvárad (Biblioteca Județeană „Gh. Șincai” Oradea) Román Nemzeti Levéltár Szatmár Megyei Levéltára, Szatmárnémeti (Direcția Județeană Satu Mare a Arhivelor Naționale) DJSMAN Szatmár Megyei Könyvtár, Szatmárnémeti (Biblioteca Județeană Satu Mare) Erdélyi Református Egyházkerület Levéltára, Kolozsvár (EREL) Lucian Blaga Központi Egyetemi Könyvtár, Kolozsvár
A kutatás ideje	
2022. szeptember 1. – 2022. október 31.	
A kutatott gyűjtemények, az átnézett iratok, dokumentumok és a találatok rövid ismertetése (tételes találati jegyzék nélkül)	
<p>A történelmi Magyarország első világháborús vereségét követő szétesése, az 1918-1920 közötti zavaros időszak, az impériumváltások és az ország jelentős részének katonai megszállása az újkori magyar történelem egyik legösszetettebb és legneuralgikusabb pontja. Az elmúlt száz év magyar historiográfiájában kevés kutatás irányult az ország keleti területeit (Erdélyt és külön a Partiumot)¹, majd az ország jelentős részét elfoglaló román királyi</p>	

* Jelen beszámoló további szerkesztés nélkül kerül közzétételre az ösztöndíj adományozójának honlapján.

¹ A teljesség igénye nélkül a legújabb átfogó munkák Erdélyre vonatkozóan: Romsics Ignác: Erdély elvesztése, 1918–1947. Budapest, 2018.; L. Balogh Béni: Románia és az erdélyi kérdés 1918–1920-ban. Dokumentumok. Magyar Történelmi Emlékek. Okmánytárak. Trianon dokumentumok és tanulmányok, 6. Budapest, 2020. L. Balogh Béni: Erdélyből jelentik. A Károlyi-kormány nemzetiségi minisztériumának válogatott iratai, 1918. november 3 – 1919. január 29. Kolozsvár–Budapest, 2020. A kutatott térségről: dr. Fleisz János: Egy város átalakulása. Nagyvárad a két világháború között 1919–1940. Nagyvárad, 2005.; Sárándi Tamás: Mozzanatok a Szatmárnémeti impériumváltás folyamatából. Archivnet 2020/2. (<https://archivnet.hu/mozzanatok-a->

hadsereg tevékenységére, holott ez a hadsereg a Dél-Dunántúl kivételével az ország jelentős részét megszállta. A vonatkozó szakirodalom megismerése mellett 2017 óta foglalkozom a magyarországi román megszállás elérhető levéltári forrásainak feltérképezésével és összegyűjtésével. A román megszállás kutatásához azonban elengedhetetlen az erdélyi kutatás. A történelmi Magyarország román megszállásához köthető atrocitásokról, gyilkosságokról, az áldozatokról a lehető legteljesebb kép alkotásához elengedhetetlen, hogy az Erdélybe 1918 őszétől fokozatosan előre nyomuló román királyi hadsereg „helyi” akcióit is megvizsgáljuk. Ugyanakkor az impériumváltás stációi (ellenállás, beletörődés, alkalmazkodás vagy elmenekülés, a túlélési lehetőségek) is láthatóvá válnak a kutatás során.

A 2 hónapos Klebelsberg Kuno-ösztöndíj (KKÖ) segítségével megkezdhettem romániai kutatásomat, amelynek első lépéseként a Partium térségével foglalkoztam, hiszen a korábbi Bihar megyei megszállásról szóló tanulmányom² eredményeit bővíteni szándékoztam a megyeszékhelyen. Ennek érdekében Nagyváradon a Bihar megyei levéltárban és a Bihar megyei könyvtárban dolgoztam. Mivel – magyarországi tapasztalataim szerint – egy-egy régió/megye közigazgatására vonatkozóan a legtöbb adatot a térségeket vezető hivatalok (főispán, alispán, polgármester, főszolgabíró) iratai adják, ezért először ezen fondok, vagy az ezen hivatalok iratait tartalmazó fondok kutatását céloztam meg. Így a levéltárban az alábbi iratképzők dossziéit vizsgáltam:

SJBHAN 12. Fond. Prefectura Judetului Bihor. Bihar Vármegye Elöljáróságának iratai.

Az iratanyag a megye közigazgatási dokumentumait tartalmazza, az 1920-1950 közötti időszakban. A fond román nyelvű raktári jegyzéke csak a kutatóteremben vizsgálható, annak átnézése után kell kiválasztani a fontosnak tűnő dossziékat. Az iratok évenkénti felosztásban, az éveken belül pedig különféle témákra tagolt mappákban (dosar) vannak lerakva. A jegyzék szerinti témamegjelölések általánosak, felsorolás jellegűek (pl. jelentések, sajtóügyek, személyi ügyek, levelezések, bérszámfejtések, választási ügyek, stb.) amelyekből nem lehet megállapítani, hogy pontosan mit is rejtenek. A jegyzéken feltüntették a dossziék terjedelmét (oldalszámait) és nyelvét (román-magyar) is. Valójában a mappák kézhez vételekor derül ki azok valós tartalma, illetve tartalmi, hiszen egy több száz oldalas dosszié sok iratot foglal magában. Így az értékesnek tűnő mappákon belül nem biztos, hogy fontos találatot kapunk,

szatmarnemeti-imperiumváltas-folyamatabol); Sárándi Tamás: Konzolidáció után konzolidáció. Szatmárnémeti közigazgatásának változásai 1918–1924 között. In: Trianon és a magyar közigazgatás. Budapest, 2020. 69–85.

² Perczel Olivér: Bihar megye román megszállása, 1919-1920. Új Nézőpont 2019/4. 93-109.

<http://ujnezopont.com/wp-content/uploads/2019/12/04-Perczel-Oliv%C3%A9r.pdf>

és fordítva, előfordult, hogy nem várt helyről bukkanhat elő számunkra különösen értékes forrás. A kutatásom során az 1920-1923 évek mappáit vizsgáltam, átnéztem közel 10.000 oldalnyi iratot. Annak ellenére, hogy a fond tartalma nagyon vegyes, ömlesztett átnézése nem volt felesleges munka, és a témámat illetően is jelentős eredménnyel járt. Így például találtam az egyes tisztviselők fizetéseinek emeléseire vonatkozó kérvényeket, szabadságotól, nyugdíjazásaira, kinevezéseire, segélyezéseire, fegyelmi ügyeire vonatkozó – számomra nem értékes – iratokat, ahogy sok a témám számára releváns dokumentumot is. Ilyen volt például: a román nyelvet értő községi alkalmazottak kimutatása 1920. júliusából, községi előljárósági választások, munkanélküliek, kommunisták kiutasítása Sarkad községből, a helységek neveinek megállapítása már 1919. novemberében, a román hivatalos nyelv kötelező használatának bevezetése 1919. decemberétől, román nyelvtanfolyam szervezése a tisztviselők számára. És a sor még hosszan folytatható.

Atrocitási ügyeket ebben a fondban kevesebbet találtam, de azért az erőszakos cselekményekre vonatkozóan is akadt néhány fontos dokumentum. Ilyen egy akta, amely a románok bevonulása alkalmával elhalt egyének kimutatásáról szól. Vagy a bihardiószegei lelkész panasza, akit feljelentették, azért, mert a templomban a himnuszot énekelték és a templomra nem volt kitűzve a román zászló.

Váratlan találatnak számít Nagy Dániel nagylétei jegyző fegyelmi ügye, aki az ügymenet során leírta az 1918. november 3-án kitört falusi zavargás eseményeit. A felforgató események miatt, életét féltve elmenekült, és később – mivel irodáját otthagyta – fegyelmi eljárás indult ellene. További hasonló találat pl. Stokh Elemér kománfalvi jegyző ügye, amely felesége kegydíjazási kérvénye között rejtőzött. Az asszony nyilatkozata szerint férjét (több helybélivel együtt) a bevonuló románok kivégezték.

SJBHAN 8. Fond. Primaria Municipiului Oradea. Nagyváradi Polgármesteri Hivatal iratai.

Az iratképző hasonló a megyei hivataléhoz, de csupán Nagyváradi közigazgatási ügyeit tartalmazza. A kikérés itt is a raktári jegyzék átnézése után volt lehetséges, és ahogy a fent ismertetett iratképző esetében, úgy a polgármesteri iratok mappái is vegyes tartalmúak. 1919-1921 évek mappái közül válogattam, kb. 1200 oldalnyi dossziét néztem át, amelyek között sorozási ügyek, kinevezések, építkezések, munkanélküliek jegyzéke, stb. mellett hasznos találatok is akadtak: úgymint a város utcáinak átnevezési aktája, vagy kimutatás Nagyváradi összes tisztviselőiről, a város lakosainak összeírása és a tisztviselők szabályrendeletei is megtalálhatóak voltak.

Elmondható tehát, hogy a Bihar megyei kutatásom során átnézett két fondból sok fontos találat került elő, amelyek új adalékokat szolgáltatnak az impériumváltás különféle stációinak megismerésére. Úgy mint az új állam berendezkedése, illetőleg a korábbival való leszámolás (korábbi ünnepek eltörlése, illetve tiltása, új ünnepek bevezetése), városnevek, utcanevek átnevezése, a lakosság alkalmazkodása az új helyzethez, menekülések és beletörődések, a túlélési lehetőségek formái és a magyarság ellen irányuló különféle atrocitások.

A nagyváradi állami levéltáron kívül igyekeztem a helyi egyházi (katolikus) levéltárban³ is kutatást végezni. Kapcsolatfelvételem sikerrel járt, a levéltáros kedvező választ adott, miszerint az egyházmegyei jelentések további adalékokat nyújthatnak az impériumváltásról. Sajnos azonban a kutatásom a levéltáros hosszan tartó betegsége miatt elmaradt.

Mivel a levéltári dokumentumokon kívül fontos forrásbázist képeznek a korabeli megyei és városi sajtó elérhető lapszámai is, ezért ezek kutatására szintén figyelmet fordítottam. Levéltári kutatásom után könyvtári kutatásba kezdtem, a nagyváradi Bihar Megyei Könyvtár⁴ (Biblioteca Judeteana „Gh. Sincai”) olvasótermében az alábbi lapokat kutattam:

Nagyváradi Napló 1919-1920

Nagyvárad 1919-1920

Tiszántúl 1919-1920

Erdélyi Népszava 1920

Magyar Szó 1919

Nagyváradi Hétfői Lap 1920

Tavasza 1919-1920

Sporthírlap 1920

Őrszem 1922-1923

Új Termelés 1920-1921

Szabadság 1919-1920

Ismét bebizonyosodott, hogy milyen fontos a sajtókutatás, hiszen a lapok – különösen a Nagyváradi Napló, a Tiszántúl és a Szabadság – sok fontos adatot szolgáltatottak a témámhoz.

A Levéltárak és a könyvtárak mellett további forrásbázist képeznek a múzeumok is, így ezekkel is felvettem a kapcsolatot. Sajnos a nagyváradi Bihar megyei múzeum adattára nem

³ <https://varad.org/kozponti-intezmenyek/leveltar/>

⁴ <https://www.cjbihor.ro/conducere/institutii-subordonate/biblioteca-judeteana-gheorghe-sincai-oradea/>

őriz dokumentumokat a témánkban, ahogy a Nagykárolyi helytörténeti múzeum válasza sem volt kedvező.

Kutatásomat Szatmárnémetiben folytattam, a Szatmár megyei levéltárban,⁵ ahol – Bihar megyei tapasztalatomra támaszkodva – hasonló fondokat böngészttem:

DJSMAN 14. Fond. Prefectura Judetului Satu Mare. Szatmár Vármegye Elöljáróságának iratai.

Ez a fond Szatmár megye közigazgatási iratait tartalmazza 1895-1950 között. Én az 1919 év 34 mappáját néztem át, amely kb. 3300 oldalt jelentett. Ez a levéltári anyag hasonló jellegű iratokat tartalmazott, mint a Bihar megyei. Itt is találtam kinevezéseket, nyugdíjazásokat, árvaszéki ügyeket, iparigazolványok kiadását, fizetésemelési kérvényeket, stb. de szerencsére itt is voltak számomra fontos találatok. Ilyenek a megyei tisztviselőkről szóló kimutatások, ahol feltüntették a nemzetiséget, nyelvtudást és, hogy a román királyra az esküt letette-e.

DJSMAN 15. Fond. Primaria Municipiului Satu Mare. Szatmárnémeti Polgármesteri Hivatal iratai. Ez a fond hiányos, itt 1919-ből csak 4 mappa maradt meg, ezeket átnéztem, de természetesen kutatásom kevesebb eredményt hozott, mint az előbbi.

A megyei levéltár után a Szatmár Megyei Könyvtárban (Biblioteca Judeteana Satu Mare) folytattam a munkát, azonban az épület éppen költözés alatt állt, emiatt állománya csak korlátozottan volt kutatható. Így csak két – hiányos – újság állt rendelkezésemre.

Szatmári Hírlap 1921-1922

Szamos 1922

A Szatmárnémeti Egyházmegyei Levéltár⁶ érdeklődésemre sajnos nemlegesen válaszolt, hivatali teendők miatt a kutatás akkor nem volt lehetséges.

A Szatmárnémeti Múzeumban sem volt szerencsém, mivel az épületet felújítják, így dokumentumai jelenleg nem kutathatók.

Hogy a fennmaradó időt is kihasználjam a kutatást kibővítettem Kolozsvárra, ahol az Erdélyi Református Egyházkerület Levéltárában (EREL) és az egyetemi könyvtárban dolgoztam.

Miután a levéltár honlapján⁷ tájékoztam, felvettem a kapcsolatot a levéltárosokkal, majd időpontot egyeztetettünk. Levelezésünk során elküldték számomra a témámhoz leginkább

⁵ <http://arhivelenationale.ro/site/directii-judetene/satu-mare/>

⁶ <https://www.szatmariegyhazmegye.ro/egyhazmegyei-leveltar/>

⁷ <https://reformatus.ro/rolunk/leveltar>

kapcsolódó fond, az Igazgatótanácsi Levéltár (A.2) raktári jegyzékét, amelyből kiválasztottam az engem érdeklő dossziékat.

EREL Igazgatótanácsi Levéltár, ügyiratok (A.2) I.87/1918 Atrocitások, 1–9. dossziék.

Az atrocitások című irategyüttes 1918-1945 között tartalmaz jelentéseket, panaszokat, amelyek közül az első 9 mappát néztem át, amelyek 1918 ősze és 1924 közötti panaszokat foglalnak maguk között. Minden dosszié 80 ügyiratot tartalmaz, amelyek eltérő terjedelműek (3-4 oldalasak, vagy éppen több száz oldalasak is voltak közöttük), összesen több ezer oldalon keresztül tárgyalják az egyházhoz kapcsolódó (lelkészek, iskolák alkalmazottai, tanítók) sérelmeit. A fond rendkívül értékes, látható általa a magyarságot ért atrocitások mértéke, a lakosok éveken át húzódó súlyos gyötrelmei. Csak néhány példa: A Bánffyhunyadi lelkész panasza, aki leírja az 1918. november 2-án történt zavargásokat. Jelentés a szászvárosi lelkész tollából a helyi eseményekről, a mezőmehesi lelkész leírása a román lakosság rablásairól, a harili lelkész kirablását és elűzését jelenti be, stb.

Olvasható az iratok között a román bevonulás után elkövetett atrocitások sora is: a zilahi harcok következményei, egész Erdélyből jelentett gyilkosságok, rablások, lelkészek és tanítók megverése fogságba vetése és elűzése.

Majd a román impérium berendezkedése, az egyház elleni intézkedések sora (az egyház iskoláinak, birtokaik elvétele, alkalmazottaik elleni meghurcolások, hosszan húzódó megalázó eljárások stb.

EREL I.8/1919. A román kormányzótanács intézkedései, I-II-III-IV. dossziék.

Az iratok 4 dossziéja dossziénként szintén 80 – különféle terjedelmű és tartalmú – ügyiratot tartalmaznak 1919–1922 között, több száz oldalon sorolva az egyházzal kapcsolatos eseteket.

Az egyházi és a magyar nyelvű iskolákat (berendezéseikkel, felszereléseikkel együtt) összeírták, a román tanulók számára bevezették a román nyelv tanítását 1919-től, tanfolyamokat szerveztek a tanárok számára a román irodalom és az új Románia történelmének és földrajzának megismertetéséről, felülvizsgáltatták a használatban lévő tankönyveket, stb.

EREL I.12/1920. A román megszállás alatt lévő más egyházkerülethez tartozó egyházak és iskolák ügyei. I. dosszié.

Ez a dosszié is 80 darab, 1920-ból származó iratot (pl. Bihari, Szatmári, Temesi iskolák panaszai, jegyzőkönyvei, levelei) tartalmaz.

Az egyházmegyei levéltár zárása után a Lucian Blaga Központi Egyetemi Könyvtárban végeztem sajtókutatást, ahol az Ellenzék című kolozsvári napilap 1918-1920 közötti számait olvastam.

A kutatás módszere

A kutatás kezdete előtt a levéltár honlapján⁸ tájékoztam a lehetőségekről, feltérképeztem a levéltár adta kutatási lehetőségeket. Miután a bejelentkezés és az időpont egyeztetés megtörtént elkezdtem a kutatást, amelyet a levéltári segédletek feltérképezésével és kikérésével kezdtem el. A magyarországi levéltári rendszertől eltérően Romániában egykorú iktató- vagy mutatókönyvek, illetve más utólagos segédletek nem segítik a kutatást. Mint fentebb is említettük, a raktári jegyzékekben szereplő dokumentum listák csak egyfajta irányt adnak, az egy-egy mappában szereplő iratok feldolgozását a levéltárosok nem végezték el, így egyes fondokról készült darabszintű jegyzékek nem találhatóak. Ezért a legcélravezetőbb megoldás az iratok egyenkénti átnézése volt. A kutató kénytelen az aktákat kézbe venni és tüzetesen átnézni, amely a kutatási időt megnöveli. Kutatásunkat tovább hátráltatta a levéltár szűkös nyitvatartási ideje és a dokumentumok kikérési nehézségei, illetve az adminisztrációs akadályok is. Kutatásom így is sikeres volt, az eltöltött idő alatt több tízezer oldalnyi dokumentumot sikerült átnézni és a számomra fontos iratokról fotókat készítettem. A sajtókutatásom szintén eredményes volt, hiszen olyan újságok kutatására nyílt lehetőségem, amelyek nincsenek digitalizálva, nem találhatóak meg a világhálón, az arcanum.hu, a hungaricana.hu és a digiteka.ro oldalakon sem. Az átolvasott sajtótermékek közül a fontos cikkekről szintén fényképeket készítettem. Több ezer képem feldolgozása jelenleg is zajlik.

A kutatási eredmények szélesebb közönséggel történő megismertetése (előadás(ok), publikáció(k) stb.)

Miután a talált dokumentumokat feldolgozom, az új eredményeket beépítem kutatási anyagaim közé. Mindenképpen tervezem, hogy akár szaktudományos előadásban, akár publikációban fel fogom használni a kutatómunka során feltárt iratokat. Azonban ez az erdélyi levéltári és könyvtári kutatás mindenképpen folytatandó lenne a többi megyei és egyházi levéltárban is.

A kutatással kapcsolatos gyakorlati észrevételek (ide értve a leendő ösztöndíjasok számára hasznos tanácsokat)

⁸ <http://arhivlenationale.ro/site/directii-judetene/bihor/>

A romániai levéltári kutatást segíti Mátyás Zoltán két cikke,⁹ és mindenképpen érdemes tájékozódni a levéltár honlapján, amely azonban a Bihar megyei iratokkal kapcsolatban nem ad többlet információt, csupán a hivatal elérhetőségét és a kutatóterem nyitva tartási idejét tartalmazza. Szatmár megye esetében találhatóak feltöltött raktári jegyzékek (korántsem az összes, sőt csak töredéke az állománynak), amelyben lehet keresni a bennünket érdeklő témára vagy időszakra. A kutatni kívánt fondok raktári jegyzéke tehát csak a kutatóteremben áll rendelkezésünkre, így az első nap csak ezek átnézésével és az iratok kikérésével telik. Egy alkalommal 15 mappát (dosart) hoznak ki, szerencsére viszont a dossziékat már a következő nap kézbe vehetjük. A dokumentumok fotózásához fotójegyet kell váltani, azonban azt nem a levéltárban, hanem a városokban más helyeken található kincstárakban (trezoreri) kell megvásárolni. A napijegyek 7 lei-be kerülnek, de az ügyintéző több napra is kiállítja számunkra a jegyeket. Érdemes tehát még kutatásunk megkezdése előtt a felmerülő összes levéltári napra vásárolni a fotójegyeket. A levéltárak Romániában a Belügyminisztérium felügyelete és védelme alá tartoznak, belépésünkkel tehát biztonsági ellenőrzésen kell átesnünk. Az épületek fogadótereiben egy rendőr igazoltatása (aki minden alkalommal gondosan feljegyzi igazolványunk adatait) után léphetünk be a kutatóterembe, ahol megkezdhetjük a munkánkat. A nyitva tartási idő sajnos nem kutatóbarát, meglehetősen szűk idő áll rendelkezésünkre. Nagyváradon hétfőtől-csütörtökig 8.30-14.30 között, míg Szatmárnémetiben csak hétfőtől-szerdáig 8-15 óra között, sőt 11-12 között kötelező zárva tartással állnak az érdeklődők rendelkezésére. A lehetőségeket tehát mindenképpen vegyük figyelembe és ennek megfelelően tervezzük utazásunkat. Az utazás előtt mindenképpen érdemes felvenni a kapcsolatot a helyi levéltárosokkal, akik segíthetik munkánkat.

A református egyházi levéltár honlapja jól használható, tájékozódásul letölthető a fondjegyzék, a lap minden lényeges információt tartalmaz. Kutatás előtt levelezés útján be kell jelentkezni és időpontot kell foglalni. A nyitva tartás ideje hétfőtől-péntekig 9-16 óra között van, fotózásra is van lehetőség, amely 6 lei-be kerül, de a napijegy kifizetésére a helyszínen van lehetőség.

Kelt: 2023. 01. 03.....

... Perczel Olivér...

kutató aláírása

⁹ Amelyek innen elérhetőek: <https://archivportal.hu/index.php/publikaciok/>